

Mitä metsä- ja suokasvit kertovat?

Kevätkesä, luonnon ollessa vehreimmillään, on paras ajankohta palauttaa mieliin tavanomaisten kasvilajien nimiä ja tuntomerkkejä. Kimmokkeen tähän kirjoitukseen antoi viime kesänä päivälehdissäkin uutisoitu Arja Kaasisen väitöskirjatutkimus, joka osoitti tavanomaisten luonnossa esiintyvien kasvilajien tunnistamisen olevan varsin heikolla tolalla peruskoululaisten keskuudessa. Toisaalta näytti siltä, että luokanopettajienkin lajintuntemuksessa oli toivomisen varaa. Mitä asialle voitaisiin tehdä, tai kuuluuko kasvilajintuntemus ylipäätään enää yleissivistykseen?

Luonnosta vieraantuva ihminen

On murheellista havaita, miten ihminen on vaarassa menettää tiedollisen yhteytensä luontoon. Vain muutama sukupolvi sitten valtaosa ihmisistä joutui elämään luonnon ehdoilla ja sovittamaan kokemusperäisesti omat pyrkimyksensä sen asettamiin rajoitteisiin. Pelto osattiin raivata lehtoon, lehtomaiselle kankaalle tai ravinteikkaalle suolle. Sopiva kaivonpaikka tunnistettiin. Torppa rakennettiin peruskalliolle tai mäennyppylälle; rakennuksen pohja pysyi kuivana ilman salaojitustakin.

Teollistumisen ja kaupungistumisen myötä ihminen on vaarassa kadottaa kykynsä lukea luontoa. Yhä suurempi osa metsänomistajakunnastakin asuu taajamissa. Kohta meillä saattaa olla sukupolvi, joka ei tunnista edes tavanomaisia luonnonkasveja metsätyypeistä puhumattakaan. Ja vaikka emme omistaisikaan omaa metsää, luonto on jokamiehen oikeuksin käytettävissämme. Tutkimukset ovat osoittaneet, että ekosysteemin toimintojen ymmärtäminen edistää luonnonympäristön tarjoaman esteettisen kokemuksen arvostamista.

Lajintuntemuksen hyödyllisyyttä voi siten perustella sekä henkisillä että taloudellisilla arvoilla. Joskus saattaa ilon saada pelkästä oivalluksesta – ”*onpa kiva tietää tuokin yhteytensä*”. Asettakaamme tavoitteeksemme herättää sisällämme asuva, luontoa lukemaan kykenevä ihminen.

Kasvilajien kasvupaikkasidonnaisuus

Kasvupaikkojen luokittelussa (metsä- ja suotyyppit) ovat tärkeässä asemassa *opaskasvit*, joiden esiintyminen on selvästi rajoittunut tietyille tyyppille. Nykyään käytetään useammin termiä *erotuslaji (indikaattorilaji)*, jolla ymmärretään lajia, jota tavataan säännöllisesti ja riittävän runsaana kyseisessä, mutta ei sitä karummassa tyyppissä. Kasvupaikan resurssien niukentuessa sillä toimeentulevien kasvilajien määrä vähenee.

Metsä- ja suokasvupaikkojen luokittelun hallinta edellyttää melkoisen laajaa – mutta ei suinkaan saavuttamattomissa olevaa – kasvilajintuntemusta. Luonnontilaisilla soilla kasvualustan ravinteikkauden vaihtelun lisäksi vesitalouserot (pohjavesipinnan taso ja veden liikkuvuus) vaikuttavat kuvattujen kasviyhdykskuntien eli suotyyppien suureen lukumäärään.

Luonnon monimuotoisuuden tunnistaminen ja ominaispiirteiden säilyttäminen

Metsälaki luettelee joukon erityisen tärkeitä elinympäristöjä, joiden ominaispiirteet laki velvoittaa säilyttämään. Metsälakikohteen tunnistaminen ja sen ominaispiirteiden säilyttäminen on viime kädessä metsänomistajan vastuulla. Kasvilajiston lisäksi maaston piirteet ja pienveden mahdollinen läheisyys ovat keskeisiä tekijöitä metsälakikohteen tunnistamisessa.

Luonnonsuojelulain perusteella myös varsinaisten suojelualueiden ulkopuolella eli talousmetsissä voi esiintyä suojeltuja luontotyyppisiä. Suojellun luontotyyppien tunnistamisessa eri kasvilajien muodostamat kasviyhdykunnat ovat avainasemassa. Luontotyyppien muuttamiskielto astuu kuitenkin voimaan vasta, kun viranomainen on rajannut alueen ja saattanut päätöksen maanomistajan tietoon.

Hyödyllisiä ja myrkyllisiä kasveja

Kasvilajien tuntemusta voi myös motivoida sillä seikalla, että luonnonvaraisissa kasveissa on sekä ihmisravinnoksi kelpaavia että myrkyllisiä lajeja. Marjovista metsä- ja suokasveista peruskoululaiset tunnustivatkin yleensä vadelman, mustikan, puolukan, metsämansikan ja jopa muuraimen. Asumusten ympäristön kasveista olivat tutuimpia nokkonen ja voikukka. Osaavatkohan nykynuoret tehdä lettuja käyttämällä täyteenä pinaatin sijasta nokkosen lehtiä? Nuorta, keväistä voikukanlehteä voi myös käyttää salaattina. Paahdettu voikukanjuuri jauhettujen kahvipapujen jatkeena voi jo kuulostaa pula-ajan eksoottiselta legendalta.

Merkittävin soilta kerättävä lääkekasvi on pyöreälehtinen kihokki, josta lääketeollisuus valmistaa astma- ja yskänlääkkeitä. Tämän raaka-aineen taloudellinen merkitys on niin suuri, että sveitsiläinen lääketeollisuus kokee velvollisuudekseen rahoittaa Suomessa tehtävää kihokin luonnonsato- ja viljelytutkimusta.

Suokasveja hyödynnetään myös hyvin käytännönläheisesti: lappalaisten jalkineissaan käyttämä kenkäheinä, jouhisara, kasvaa aapasoilla. Perinteinen varpuluuta sidotaan taas siten, että variksenmarjan maanpäällisten versojen jatkeeksi otetaan mukaan myös suosammalen sisällä kasvavia maaversoja.

Eryteisesti lehdoissa ja lehtomaisilla kankailla kasvaa useita lajeja, joiden ainakin jotkut osat ovat myrkyllisiä. Useat niistä ovat pensaita (näsiä, lehtokuusama, terttuselja, koiranheisi, korpipaatsama), mutta myös ruohovartisissa siemenkasveissa (esim. kielo, oravanmarja, sudenmarja, mustakonnanmarja) ja itiökasvien ryhmään kuuluvissa sanikkaisissa (esim. sanajalka eli kuolleenkoura) on myrkyllisiä lajeja.

Nimillä pitkät perinteet

Monet kasvien suomenkieliset nimet ovat vanhoja, kansanomaista tietoa ja uskomusta sisältäviä. Mikäli kasvin nimessä viitataan eläimeen (esim. oravanmarja, sudenmarja, konnanmarja, sianpuolukka, variksenmarja, käenkaali eli ketunleipä), sitä ei ole arvostettu eikä pidetty ihmisen ravinnoksi sopivana. Kasvin tai sen hedelmien on siis katsottu kelpaavan vain eläimille.

Tosin Lapissa on osattu arvostaa myös sikäläistä pohjanvariksenmarjaa, joka kulkee nimellä kaarnikka. Tasokkaimmissa ravintoloissa riekonrinnan kanssa tarjottava hyytelö on valmistettu nimenomaan variksenmarjasta. Vaikka sianpuolukan marjoja ei käytetäkään, sen lehdistä haudutettua ”teetä” nautitaan virtsatievaivojen lievennykseen.

Metsien rakennemuutokset

Metsänkäsittelyssä tapahtuneet muutokset heijastuvat pintakasvillisuuden vähittäisenä muutoksena. Metsälaidunnuksen loppuminen näkyy ahomansikan esiintymisen voimakkaana vähenemisenä. Houkuttelevan punaisia ja tuoksuisia mansikkapaikkoja tapaa enää avohakkuualalla kantojen ympärillä. Nämäkin kasvupaikat umpeutuvat muutamassa vuodessa heinikkoon ja vesakkoon. Vadelma on sitä vastoin selvästi hyötynyt metsikkömetsätalouteen siirtymisestä. Se on siirtynyt pellon ja metsä rajavyöhykkeeltä metsänuudistusaloille. Myös maitohorsma on pioneerilaji, joka valtaa avoimen kasvutilan avohakkuun ja maanmuokkauksen jälkeen.

Opetus- ja opettelumenetelmistä

Kasvilajintunnistuksen keskeinen opetusmenetelmä oli vuosikymmenien ajan suomalaisissa oppikouluissa kasvien kerääminen, joka kuitenkin lopetettiin vuonna 1969. Tilalle ei tuolloin tuotu mitään korvaavaa menetelmää. Ohjattu kasvilajien kerääminen on tullut takaisin vasta vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelmassa. Nykyään kasvikoelma (herbaario) voi olla myös digitaalisessa muodossa.

Oivallisen avun kasvilajien tunnistukseen tarjoaa Helsingin yliopistossa prof. Jouko Rikkisen johdolla koostettu Pinkka-tiedosto. Lähestymistapa yhdistää vanhat konstit internetin luomiin mahdollisuuksiin. Pinkka-nimi viittaa nipuiksi koottuihin kuiviin kasvinäytteisiin; nyt kasvit ovat ”tuoreina” värikuvina ja niitä tukevina teksteinä (www.helsinki.fi/pinkka/).

Kasvilajintunnistuksen opettamisessa on mahdollista käyttää apuna kaikkia ihmisen aisteja: näköä, kuuloa, tuntoa, makua ja hajua. Ainoastaan luonnossa voi käyttää kaikkia näitä aisteja. Siten myös kentällä tapahtuva opetus koetaan yleensä myös oppimisen kannalta tehokkaimmaksi.

Puolen vuosisadan takaa muistan varsin tehokkaan tavan koostaa kasvikoelma (herbaario) oppimisprosessin tueksi. Prof. Niilo Söyrinki – suomalaisen luonnonsuojelun edelläkävijöitä – vaati, että jokaisella metsäylioppilaalla oli maastoretkeilyllä oltava kainalossaan vanha puhelinluettelo, jonka väliin kukin opiskelija pikaprässäsi tunnistettavia kasvilajeja. Jonkin hakamaan veräjänpielessä professori vielä avasi satunnaisesta kohdasta kunkin ”prässin” ja portista pääsi läpi vain ao. kasvin tunnistamalla.

Keskeisiä lähteitä

Aapala, K. & Aapala, M. 2007. Pääskynhattu, päivänkämmen. Kasvikertomuksia. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu. 239 s.

Hotanen, J-P., Nousiainen, H., Mäkipää, R., Reinikainen, A. & Tonteri, T. 2008. Metsätyypit – opas kasvupaikkojen luokitteluun. Metsäkustannus Oy, Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna. 190 s.

Kaasinen, Arja 2009. Kasvilajien tunnistaminen, oppiminen ja opettaminen yleissivistävän koulutuksen näkökulmasta. Helsingin yliopisto, Käyttätymistieteellinen tiedekunta, Soveltavan kasvatustieteen laitos, Tutkimuksia 306: 1-422.

Laine, J. & Vasander, H. 2005. Suotyypit ja niiden tunnistaminen. Metsäkustannus Oy. 110 s.

Paarlahti, J. 2005. Myrkkukasvit. WSOY, Helsinki. 186 s.

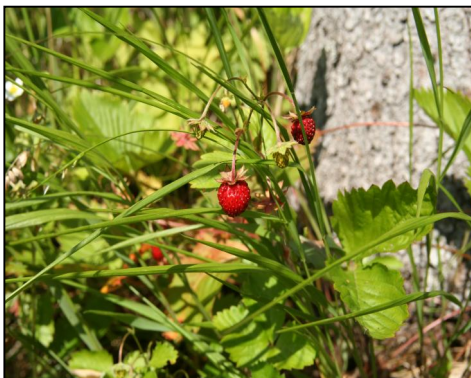
Päivänen, J. 2009. Matka Uudenmaan katolle – opas metsiin ja soille Vihdin Moksissa. Helsingin yliopiston metsäekologian laitoksen julkaisuja 40: 1-120.

Reinikainen, A., Mäkipää, R., Vanha-Majamaa, I. & Hotanen, J-P. (toim.) Kasvit muuttuvassa metsäluonnossa. Tammi, Helsinki. 384 s.

Kuva 1

Vadelma (*Rubus idaeus*) on selvästi hyötynyt metsätalouden muutoksista: pioneerilajina se valtaa nopeasti uudistushakkuussa vapautetun kasvutilan. (Kaikki kuvat Juhani Päivänen)

Kuva 2

Ahomansikka (*Fragaria vesca*) tunnetaan hyvin, vaikka sen perinteiset kasvupaikat ovatkin oleellisesti vähentyneet metsälaidunnuksen päätyttyä.

Kuva 3

Valkovuokko (*Anemone nemorosa*) kukkii Etelä-Suomen lehdossa äitienpäivän aikoihin, mutta jo Vaasa–Lappeenranta -linjan pohjoispuolella äidit joutuvat tyytymään leskenlehdistä koottuun kukkakimppuun.

Kuva 4

Kevätpiippo (*Luzula pilosa*) oli tutkimusten mukaan harvimmin tunnistettu kasvilaji; vain 8 henkilöä 754:stä tunnisti sen. Etelä-Suomen kivennäismaiden metsissä se on kuitenkin kahdeksanneksi yleisin laji.

Kuva 5

Käenkaali eli ketunleipä (*Oxalis acetosella*) on lehtojen ja lehtomaisten kankaiden vihreänä talvehtiva ruoho. Sen kukat puhkeavat samoihin aikoihin, kun ensimmäiset käen kukunat kuuluvat keväällä.

Juhani Päivänen

juhani.paivanen@helsinki.fi
